

ЙОМУ¹ ЦЬОГОРІЧ БУЛО Б ... 80

Ольга ВИГОВСЬКА

«Спасибі бунтарям за ідею, за їх дух, за те, що вказали, як змінити ненависть на любов, безнадію на надію, як створити ауру тепла, затишку, взаєморозуміння».

О.А. Захаренко,

із його звернення до науковців на одній з конференцій

На фото: фрагмент виставки «О.А. Захаренко у вимірах сучасної доби»² у Педагогічному музеї, яку було зніщеновано та проведено академіком **О.Я. Савченко** та членом-кореспондентом **Ю.І. Мальованим**.

ЗНАНИЙ ДИРЕКТОР САХНІВСЬКОЇ ШКОЛИ

«Поспішайте зробити дітям радість, добро людям, і ви не пізнаєте в старості самотності, задрості, непотрібності».

Життєве кредо О.А. Захаренка

• Олександр Антонович в школі **був директором**, вчителем, виконробом, громадським і політичним діячем, він був «творцем людини». А його вихованці вдячні школі за подаровану радість дитинства.

• Він піклувався, щоб давали дітям гарні знання, формував потребу творити добро, виявляти повагу і милосердя до людей.

• Маючи високі звання, визнання, він завжди **залишався людиною** з відкритою душею, по-батьківськи турботливим, ніжним, ширим.

• За будь-яких умов і обставин, **залишався вчителем**. Вчителем з великої літери.

• Він став мудрим автором і новатором гуманітарної добротворчої педагогіки.

Сахнівська школа – результат невтомної праці О.А. Захаренка.

• **Його гасло:** *буде школа – буде село, буде село – буде держава*. Він дбав, щоб була наша Україна, тому й працював для національної школи, для дитини, для держави.

• Дбав про те, щоб школа була центром села. Так і сталося: в школі можна було зробити модель ракети, літака. А давня мрія Олександра Антоновича була стати льотчиком. І він залучав жителів села до створення моделей літаків. А пізніше створив дельтаплан. Село горнулось до нього. Селяни йшли до нього вирішувати будь-які свої проблеми.

• У школі висять фото усіх випускників. І якщо ти вчинив неправильно, то фото буде перекреслене. Але за усі роки існування школи немає жодної перекресленої фотографії.

ВІН ВИПЕРЕДЖАВ ЧАС

• **Найактуальніша проблема – виховання цінностей.** А у О.А. Захаренка вони мають чітку ієрархію: **толерантність – на першому місці**, щоб її виховати, мають бути рівні стосунки в дитячому колективі; далі – **порядність**. **Патріотизм – це почуття**, яке не піддається виміру. Потім **культура** й ін.

• Як багато нам треба працювати, щоб усвідомити його вклад у науку, його педагогічну думку, аби справді втілити у життя його ідеї!

• На жаль, його твори видані мізерною кількістю примірників. Це великий сором для нашого суспільства!

СУЧАСНІ КЕРІВНИКИ про Сахнівську школу та її директора Мар'яна Босенко

м. Київ, гімназія № 48

Ми мріємо про школу майбутнього, а її вже було створено у минулому столітті класиком української педагогіки Олександром Антоновичем Захаренком. Все життя О.А. Захаренка – це приклад відданого служіння в ім'я Дитини, найдорожчого, що у нас є.

Тетяна Борзенкова,

м. Київ, гімназія № 136

Висока мораль і невчирпна творчість О.А. Захаренка вражають. Він протягом життя вибудовував не просто «Педагогічну поему 80-х» – він жив і самовіддано працював з поглядом у майбутнє, навчаючи польоту душі, вмінню творити дива, постійно робити добро, починаючи з себе... і не завтра, а сьогодні, з цієї хвилини.

Олена Чинюк,

м. Київ, гімназія «Гармонія»

Ліна Костенко сказала: «Поетів ніколи не був мільйон». Хочу перефразувати ці слова, сказавши, що й педагогів ніколи не був мільйон. Бо право на таке звання має лише справжній вчитель, який мрії і поривання покоління юного спрямовує на оволодіння світом, в якому живемо, на його удосконалення. О.А. Захаренко зумів зробити світ школи за принципом «Наш світ – лише школа». І через цей світ вчив охоплювати Всесвіт».

¹Олександр Антонович Захаренко, співзасновник НАПН України, її академік, знаний директор Сахнівської школи.

²Детальніше у нашому ж-лі: «О.А. Захаренко і сучасна школа»: круглий стіл АПН України // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2007. – № 1-2. – С. 144-177.

**І.А. ЗЯЗЮН ПРО
О.А. ЗАХАРЕНКА**

Мені здається, що існує така педагогічна закономірність: чим більше віддаляється від нас в часі талановитий педагог, тим він необхідніший для нас, суспільства, народу. І особливо, якщо це природний талант педагогічний. Таким був від батька-матері, свого народу О.А. Захаренко. Ми часто говоримо про педагогічну діяльність. Педагогічна діяльність – це загальний підхід до проблеми освіти і виховання людини. Нам треба більше говорити про педагогічну дію, тому що вона, за висловом Сухомлинського, неповторна, особистісна.

Такою особистістю, неповторною в педагогічному мистецтві, був О.А. Захаренко.

Завдяки таланту Захаренка О. А. ми досягли вагомому поступу розуміння розвитку людської особистості. І це нас радує, що ця людина на нашій землі залишила вагомий слід, який треба уважно вивчати, а ідеї зреалізувати. *Повторити О. А. Захаренка неможливо.*

ВИСНОВКИ, які зробив Іван Зязюн, коли вкотре побачив Сахнівку...

На прохання першого секретаря обкому Полтавської області Сахнівку відвідав Іван Зязюн. У результаті і сам дійшов важливих умовиводів, і нашим читачам створив таку можливість.

І.А. Зязюн: «І от назустріч мені біжить троє хлоп'ят: одне мале, двоє старших. Вітаються і кажуть, що Олександра Антоновича немає, у відрадженні. А вони за його дорученням могли б зробити екскурсію по школі, музею і т.п. А я запитую: «Чому ви бігли?». І вони відповідають, що є у них таке змагання: хто проведе більше екскурсій безкоштовних, той одержить безкоштовну путівку до табору, наприклад, «Молода гвардія». І я зрозумів, що ця гра – це свобода. Педагогічно це відповідало ідеї свободи школи. Олександр Антонович був романтик-реаліст. Він не лише ідею вихоплював, а доходив до неї душою. Але й реалізувався з великим благородством душі, тому що він од всієї сутності своєї відчував, що він робить добро дітям, учителям, людям. Він був талант. І щодо сьогодення, то *проблема села нам треба вирішувати саме талантом Олександра Антоновича.* Він показав, що один вчитель – це велика академія творення дитини не через знання, а через душу і серце. Це ідея Г.С. Сковороди. Саме через душу він виходив на надзвичайно вагомий процес впливу на дитину і досягав результату. Він не виховував. Він створив середовище, у якому кожна дитина відчувала свободу. І це середовище було справжнім виховним закладом. Це виховання призводило до самоосвіти, самовиховання, самотворчості».

ПРО АВТОРА НАЙКРАЩОЇ БІОГРАФІЇ КОБЗАРЯ

УДК 37.011.3-051

Укладач Ольга Виговська

**ЧАЛИЙ І ШЕВЧЕНКО:
як познайомилися**

У Києві на квартирі Сошенка відбулося знайомство Чалого з Тарасом Шевченко. Йшов 1859 рік, троє приятелів багато часу проводили разом: гуляли вечірнім містом, мандрували мальовничими околицями Києва, ходили відпочивати на Оболонь, обговорювали плани на майбутнє, серед яких ідея освіти народу – відкриття недільних шкіл.

Ідея скоро була втілена в життя. На ім'я попечителя Київського навчального округу **М. Пирогова** подано прохання студентів університету св. Володимира про відкриття шкіл для неписьменних. Це прохання гаряче підтримав Шевченко з однодумцями. Вже наприкінці року було відкрито першу недільну школу. Навчання проводилися безкоштовно в недільні та святкові дні. У 1860 році **Шевченко** з Петербургу надіслав **50 примірників «Кобзаря»** для продажу на користь недільних шкіл, а також склав спеціально *«Буквар южнорусский»*. Протягом року у Києві було відкрито **7 недільних шкіл.**

ЧАЛИЙ Михайло Корнійович (1816–1907) – український громадсько-культурний діяч ліберально-буржуазного напрямку. З Шевченком познайомився 1859 р. у Києві, друг Сошенка, від якого записав спогади про поета. Одним із перших почав збирати мемуарні, епістолярні та інші матеріали до біографії Шевченка, видав книжку *«Жизнь и произведения Тараса Шевченко (Свод материалов для его биографии)»* (К., 1882) – одну з перших біографій поета. *Шевченко називав Чалого своїм «великим приятелем», листувався з ним.*

Народився Михайло Чалий у **1816 році** в родині збіднілих міщан на Тарелкіній вулиці. Молоді роки його пройшли в обстановці міщанського побуту маленького міста і мали самі тісні стосунки з природою. Поетичні околиці **Новгорода-Сіверського**, його високі гори, Десна, її розкішні луки змалку привчили хлопця любити природу: «з самих ранніх дитячих літ полюбив я природу ширюю, несвідомо любов'ю; у ній одній знаходив я відряду, забуваючи всі лиха свого існування. Вона виховала мене на своєму материнському лоні, зберігши в душі моїй невинність, простість і вразливість, на зло буденності й грубості, що кругом оточали мене». На

Директор школи, ліцею, гімназій № 1-2 2017

світогляд хлопця мав великий вплив його дід, столітній старець, який добре пам'ятав боротьбу українських селян проти польського панства. Оповідання діда будили в душі Михайла любов до української старовини і посяли перші зерна національної свідомості.

Первісну освіту Чалий здобув у приватній школі удови-капітанши на Кляшторі, але та школа нічим не відрізнялася від звичайної дяківської науки, де учня муштрували знати напам'ять Псалтир та Часослов. А в 1828 році, одержавши відпускну від міщанського товариства, вступив до гімназії.

Новгород-Сіверська гімназія на той час відзначалася досить високим рівнем освіти. На чолі її стояв директор **Ілля Тимківський**, високо освічена людина та завзятий класик. Під його впливом в серці гімназиста зародилися перші паростки інтересу до літературної роботи та глибока повага до класичної світової літератури.

У гімназії **Михайло** вчився разом з **Костею Ушинським**, відомим пізніше педагогом. В старших класах через важкі матеріальні обставини змушений був їздити заробляти репетиторством до дітей місцевих поміщиків. Закінчивши гімназію у 1840 році, після довгих клопотів йому вдалося вступити казенно-коштенним студентом до Київського університету, який закінчив у 1844 р. по словесному відділенню, пройшовши шлях солдатсько-казарменого режиму, що панував тоді в університеті, а ще більше – в інтернаті для казенно-коштенних вихованців. З того часу *почалася його педагогічна діяльність, яка продовжувалась рівно тридцять років.*

Чалий – друг Сошенка

Служив Чалий спочатку в Немирові учителем тамтешньої гімназії. Саме на цей час припадає його знайомство з відомим українським художником Іваном Сошенком, колегою по гімназії, з яким вони товаришували майже все життя. Коли Чалого призначили інспектором 2-ої Київської чоловічої гімназії у 1858 р., то він запропонував і Сошенкові переїхати до Києва.

У 1875 році він покинув службу і назавжди оселився у Києві, віддавши своєму улюбленому заняттю літературою, переважно упорядкуванню автобіографічних спогадів.

Спогади Чалого, що друкувались свого часу в журналі «*Київська старина*» і займають період часу більше півстоліття, належать до найкращих зразків автобіографій, мають високий історичний та художній інтерес. Вони **яскраво малюють побут дореформеної російської школи**, зокрема новгород-сіверської гімназії, де він згадає викладачів та друзів-гімназистів. **В них щира любов автора до українського народу і неприхильне відношення його до ворогів – польського панства.**

Найкраща біографія Кобзаря

У 1882 році випустив книгу «*Жизнь и произведения Тараса Шевченко*», що здобула йому широку відомість в українських колах. **Ця книга** містила найбільш повний для свого часу життєпис про великого поета і дуже теплу характеристику його творчості, довго **вважалася найкращою біографією Кобзаря.**

Того ж року почав виходити журнал «*Киевская старина*» і Чалий став його постійним співробітником. Колеги по журналу згадували його як енергійного, рішучого чоловіка з зовнішністю козацького полковника, яка точно відповідала характеру.

Помер у Києві **6 (19 лютого) 1907 року**. Похований на Байковому кладовищі (длянка № 1)¹.

1961 року у Києві на його честь названо вулицю².

Залишив нам у спадок свій літературний доробок – приклад незламної волі та працелюбності.

М.К. Чалий - директор ШКОЛИ

У 1861 році – один з організаторів похорону **Т. Шевченка в Україні і промовець над домовиною в Києві під час перевезення тіла до Канева, за що був звільнений з навчального закладу і відправлений в Білу Церкву директором гімназії.**

Пирогов і Чалий

Михайло Корнійович отримав у спадок від своїх попередників занедбаний навчальний заклад, без якоїсь дисципліни та виховного порядку. Попечитель Київського навчального округу **Микола Пирогов**, який відвідав **Білоцерківську гімназію**, хотів перетворити її в штрафну, бо гімназія займала одне з останніх місць у Київській губернії.

Протягом перших **15 років** свого існування гімназія задовольняла потреби тільки місцевої шляхти. Чалий почав із того, що передав польські книги в інші бібліотеки і створив бібліотеку з українських та російських книжок. Він намагався зробити більший православний вплив у гімназії, опираючись на селянських дітей. З цією метою при Білоцерківській гімназії було відкрите приходське училище. З пожертвувань зробив невеликий склад книг та роздавав їх селянським дітям. Пам'ятаючи свої голодні студентські роки, він звертався до вищого начальства з проханням виділити стипендію незаможним гімназистам.

Пришло багато нових талановитих вчителів, у гімназії щовечора відбувалися різні зібрання, велися наукові дискусії, існував навчальний гурток, на засіданні якого обговорювалися всі наукові та вчительські новинки. Це та багато інших нововведень підвищувало рівень викладання в гімназії, і поступово престиж Білоцерківської гімназії зростав.

При директору **М. Чалому**, зверталася увага на релігійне виховання гімназистів. За його пропозицією і наполяганнями почалося створення гімназійної церкви. Вона була відкрита в **1868 р.** і названа на честь святих апостолів Архипа і Філімона.

У **1869 році** Михайла Корнійовича призначено на посаду директором Ніжинського ліцею князя Безбородька і гімназії при ньому. **Він був останнім директором ліцею до реформування того в історико-філологічний інститут.**

За свою багаторічну педагогічну діяльність **Михайло Корнійович двічі був нагороджений: 1864 р. – орденом Станіслава II ступеню та орденом Володимира III ступеню у 1874 р.**

¹ Жадько В. Некрополь на Байковій горі. – К., 2008. – С. 221.

² Вулиця Києва : довідник. – К. : УЕ, 1995.

ЙОГО ТАЛАНТ РЕАЛІЗОВАНИЙ У СПРАВАХ

Ольга ВИГОВСЬКА *Есе про Василя Григоровича Разумовського*

На мою стурбованість відсутністю зв'язку з Василем Григоровичем протягом останніх місяців, а ми знайомі майже 40 років, надійшла звістка від його сина Миколи, з яким була знайома з останньої до чорнобильської п'ятниці, 25.04.1986 р., коли він, відслуживши у лавах Радянської Армії за кордоном, повертався додому через Київ. Микола написав: «Маю сповістити Вас, що батько помер 21.02, а поховання відбудеться 24.02.2017 р....». Прочитала: зупинка погляду, думок, запитань... Так, ні побачитись, ні почути – такої можливості більше не буде. І все-таки, навіть, така подія, а не владна над людською пам'яттю, тому у цьому числі нашого часопису – це есе про Василя Григоровича Разумовського.

Василь Григорович РАЗУМОВСЬКИЙ, головний науковий співробітник лабораторії фізичної освіти Інституту змісту і методів навчання, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член РАО, народився в м. Кірові 1 лютого 1930 р. 21 лютого 2017 року пішов з життя.

Майже 60 років В.Г. Разумовський віддав Академії, пройшов шлях від аспіранта Інституту змісту і методів навчання до її віце-президента. Багато років за сумісництвом Василь Григорович вів велику громадську роботу: був головним редактором журналу «Фізика в школі», керівником семінарів для учителів «Сучасний урок фізики» та «Комп'ютер і освіта», співзасновником Дитячого фонду (з 1991 р.), національним координатором Міжнародного дослідження з оцінки якості математичної та природничо-наукової освіти (TIMSS), обирався до Верховної Ради СРСР. До речі й нагадати, що після захисту докторської (1972 р.) був наймолодшим експертом ВАК СРСР.

Видатний учений-дидакт, автор більш ніж 300 наукових праць, присвячених усім аспектам дидактики фізики. Під його керівництвом було розроблено систему науково-теоретичного забезпечення викладання фізики в загальноосвітній школі, навчально-методичні комплекти, розроблені на основі наукової школи В.Г. Разумовського, витримали декілька перевидань та відомі фахівцям фізики далекого й близького зарубіжжя. Не одно покоління українських

учителів фізики виросло на його працях, зокрема це стосується тих, хто намагався розвивати творчі здібності учнів. Тоді як «*Основи методики викладання фізики в середній школі*», що написано ним разом з українським ученим О.І. Бугайовим, – ця книга кілька десятків років була настільною для кожного учителя фізики.

А скількох він «поставив на крило» й не лише молодих науковців, а й вельми досвідчених. Пам'ятаю захист докторської в НПУ імені М.П. Драгоманова Віри Романівни Ільченко, нинішнього академіка НАПН України, Василь Григорович був у неї офіційним опонентом, коли вона у вузькому колі колег сказала йому у вічі, що й дисертацію цю, докторську, написала, щоб був привід ще раз побачити його, Василя Григоровича.

Його дії – це реальний внесок в українське вчительство, зокрема учителів фізики, методистів кабінетів фізики ОШПО та науковців.

Тож талант його реалізований у справах – підручниках, посібниках, статтях, виявляється в оцінках і ставленнях людей... Це і є біографія вчителя, вченого. Отже, за назвами статей і книг сховалося його життя.

ВИТОКИ НАШОГО ЗНАЙОМСТВА

Пам'ятаю ту нашу першу зустріч 1979 року: республіканські курси завідувачів кабінетами фізики ОІУВ, які проходили в Центральному ІУВ (тоді він був на території, де сьогодні розміщено НАПН України). **О.І. Бугайов** разом з **Г.В. Самсоною** допомогли мені, як організатору цих курсів, запросити для виступу перед методистами фізики академіка **В.Г. Разумовського**, який перебував з коротким візитом в УНДПІ (правонаступником якого є

Дружній малюнок
учителя В. Путинцева:

В. Разумовський
на повітродвигуні...
на вірші (1954)

В. Заболотського:

*Вот Разумовский – педагог,
С учениками сделать смог
Он ветродвигатель большой*

сучасний Інститут педагогіки НАПН України), але при цьому **Олександр Іванович** з **Ганною Василівною** попередили, що він дуже хвора, ще й похилого віку, людина, тому його треба забрати прямо з готелю «Жовтень», де він зупинився, бо він не в силах самостійно дістатися до ЦІУВ.

Наше знайомство розпочалося з мого очікування й великого хвилювання, щоб не пропустити В.Г. Разумовського, бо перекожик біля готелю було перекривали простір бачення тротуару. А тут прямо переді мною виріс великий на зріст молодий чоловік, який дивився прямо мені у вічі та посміхався. Я мала йому сказати відверто, що він заважає мені зустрітись з літньою людиною, до того ж хворою, на яку я очікую... Як тільки він почув моє прохання «не заважати»,

відразу залився реготом, гучним і задорним, як тільки і може сміятися молода, здорова і красива людина... Я підняла на нього очі, а тут він мене і питає: «Ви Ольга Іванівна Виговська?» Можете уявити, про що я думала в цей момент і як себе почувала, а обличчя, мабуть, мала таке, що він ніяк ще довго не міг заспокоїтися. Цей сміх і до сьогодні лунає в мені та грає роль *своєрідного катарсису*, бо тепер і я кожного разу сміюсь, як згадаю цю зустріч...

Він був учителем, як кажуть, **від Бога!**

Народився в родині вчителів, після закінчення педінституту працював учителем фізики в сіль-

З учителями та ветеранами
на ювілей Татаурівської середньої школи

ській Татаурівській середній школі Нолінського району Кіровської області. Пізніше про цей час він напише: «Я відправився в село з романтичним настроєм сподвижника. Тоді я зовсім не думав ні про Москву, ні про Кіров, ні про науку, а про Академію навіть нічого не знав. Мені хотілося навчати дітей. Я був переконаний, що у мене це вийде. Мій життєвий досвід школяра й студента підказували, що вчити можна захоплююче цікаво». Саме в цій сільській школі **Василь Григорович** побачив лінію свого життя в педагогічній творчості. Подивіться ці фото й самі переконаєтеся в цьому.

Він любив Україну, ми любили ЙОГО!

Важко погодитися з думкою, що Василя Григоровича нема і вже ніколи не буде... **Василь Григорович – це епоха методики фізики.** Я маю назвати декілька відомих імен, які були **фундаторами методики фізики разом з В.Г. Разумовським** як в Радянському Союзі, так і в Україні – це: **О.І. Бугайов, С.У. Гончаренко, Б.Ю. Миргородський, Є.В. Коршак, О.Т. Проказа, О.І. Ляшенко.**

Василь Григорович любив Україну, любив українських учителів, приїзжав до них і на курси в Центральний інститут удосконалення вчителів (його сучасний правонаступник – УМО НАПН України), зустрічався з ними і на Всесоюзних конференціях, декілька десятків років редагував журнал «*Фізика в школі*», для якого був, здавалося, незмінним і незамінним головним редактором, його підручники фізики, методичні й наукові праці завжди користувалися надзвичайним попитом як у творчої молоді, так і у досвідчених вчителів і науковців.

Українські освітяни, зокрема методисти кабінетів фізики обласних ІУВ, пам'ятатимуть і незабутні вальси з ним! А як він любив вірші Пушкіна, знав їх багато напам'ять, і часто дотепно робив їх перефрази та адресно дарував колегам, методистам фізики.

Сьогодні шкільництво зорієнтовано на особистісно орієнтоване навчання, так от, *від Василя Григоровича у його виступах ще у 80-і я неодноразово чула про коня, якого можна притягти до водою, а от заставити пити – НІ!* Що це, як не заклик до особистісно орієнтованого ставлення до учнів? Важливо замітити: *йдеться саме про викладання предметів фізико-математичного профілю.*

А стаття-інтерв'ю¹, написана ним спеціально для читачів нашого журналу, насправді стала своєрідним світоглядним орієнтиром й не лише для шкільних керівників, а одночасно і для вчених НАПН України. Проблема, яка хвилювала його в останні роки життя – це зниження рівня якості фізичної освіти, рівня науковості фізичних знань у школярів. Саме цим питанням він присвятив свою останню минулорічну доповідь на серпневих нарадах вчителів.

Якщо згадати класифікацію видів людського життя відомого психолога С. Л. Рубінштейна, за якою, коли людина йде з життя, а у неї залишилося безліч усвідомлених, але не вирішених завдань, то таке життя він називав «*життя-трагедія*». У випадку з Василем Григоровичем так сказати я не можу, бо роком раніше, у нашій з ним розмові, *Він сам сказав, що прожив щасливе життя і на долю не скаржиться.*

Вчений широкого профілю, фахівець енциклопедичних знань, надзвичайно відповідальний вчений та організатор науки, людина, яка закохана в життя, та яка готова ділитися своїм щастям з іншими.

Талановитий, галантний, креативний, «*большой Мальчишка*» в найкращому розумінні цього слова, ОДИН з найкращих Людей, подарованих Господом цьому Світу, якого мені випало щастя знати! **Хай Господь відпустить вільні й невольні гріхи Василя Григоровича та хай земля буде йому пухом! Я щиро дякую долі, що Він був у моєму житті.**

Тож і залишиться в моїй пам'яті до скопу.

¹Разумовський В. Фізична освіта у XXI столітті: проблеми загальної освіти школярів і якість навчання фізики//Директор школи, ліцею, гімназії. – 2004. – №4. – С. 106

*Не одне
серце
в Україні
з щемом
згадає
цю
світлу
Людину!
Вічна
йому
пам'ять!*